

ЕВРОПЕЙСКО ИЗМЕРЕНИЕ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ. ЗАЩО СА ВАЖНИ ПЪРВИТЕ СЕДЕМ?

Гл. ас. д-р Гергана Рагойкова

катедра „Политология“

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

*„Целта на образованието е знанието –
не фактите, а ценностите.“*

Уилям Бъроуз

Абстракт

От есента на 2020 г. и новата учебна година в България се въвежда задължителният предмет „гражданско образование“. Той е насочен не само към практическа ориентация за съвременната демократична държава, разделението на властите и структурите, но и към тяхното осмисляне. По-голямото внимание към формирането на политическа култура цели да подпомага младите хора да взимат самостоятелни и отговорни решения по актуалните въпроси.

Европейското измерение на тази тема, а именно овладяването на основни познания за същността и начина на функциониране на ЕС, за мястото на България в процеса на вземане на решение, за осмисляне на нематериалните европейски ценности, е ключово в този процес.

Първите седем години след въвеждането на този предмет у нас ще бъдат решаващи и ще покажат дали преподавателите и експертите ще съумеят да възпитат в учениците интерес към Европейския съюз и дали за младите хора той ще се превърне от абстракция в нещо, което те сами съграждат и е част от тяхната идентичност.

Ключови думи: Европейски съюз, България, гражданско образование, знания, идентичност.

THE EUROPEAN DIMENSION OF THE CIVIC EDUCATION IN BULGARIA. THE IMPORTANCE OF THE FIRST SEVEN YEARS.

Asst.prof. Gergana Radoykova, PhD

*Political Science Department, Faculty of Philosophy,
Sofia University „St. Kliment Ohridski“*

Abstract

Since the autumn of 2020 and the new school year in Bulgaria the compulsory subject „civic education“ shall be introduced. It is aimed not only at a practical orientation for the modern democratic state, the separation of powers and structures, but also at their meaning. Greater attention to the formation of political culture aims to help young people to make independent and responsible decisions on salient issues.

The European dimension of this topic, namely obtaining basic knowledge about the nature and functioning of the EU, the place of Bulgaria in the decision-making process and the fundamental values of the European Union, is very important.

The first seven years after the introduction of this subject in our country will be crucial and will show if teachers and experts will be able to provoke in students an interest in the European Union and whether the EU will turn from an abstraction into something they participate in building and something that is part of their identity.

Key words: European Union, Bulgaria, civic education, knowledge, identity

Увод

Европейското измерение на гражданското образование в България е тема, която за мнозина звучи твърде далечно, неопределено и абстрактно, но тя съдържа в себе си изключително важни неща – не само по линия на необходимостта от натрупване на знания, а и от нещо още по-важно – изграждане на осъзнатост, активност, отговорност и усещане за гражданска принадлежност към една общност, базирана на най-важните ценности – нематериалните.

Европейският съюз е в криза. Това изречение в последно време сякаш се превърна в клише, което хората масово повтарят, без да осъзнават сериозността на проблема, нито да опитат да разберат ключовата си индивидуална роля за неговото преодоляване. Сякаш все повече забравяме, че кризите непрекъснато съпътстват развитието на общоевропейското обединение, за да се адаптира то към променящия се свят и да стане по-устойчиво.

В началото на тази година възникна и криза, която поставя на тежко изпитание целия свят. Живеем в дни, в които вирусна частица с размер от 0.1 микрона е заплаха за живота на милиони, застрашава европейския континент от най-голямата зградна, икономическа и финансова криза след края на Втората световна война, поставя пред тежко изпитание моралните ни ценности, дисциплината, чувството на солидарност, човечност, съпричастност.

И сега, както и при всички други кризи, ключът отново е в образованието в най-широкия му смисъл. В очакване на ваксината или на лекарството, разчитайки на образованието и натрупаното познание на лекарите, всички ние трябва да помислим за децата – и да направим усилие да обличем в смисъл и най-вече действия желанието си да ги възпитаваме като граждани на Европейския съюз, които могат и знаят как да живеят заедно.

Правна рамка

Границата между гражданското възпитание и гражданското образование не е ясно изразена, но гражданското възпитание има по-тесен обхват от гражданското образование. Докато гражданското възпитание обикновено се отнася до процеса на предаване на знания за конституционната структура и политическите институции на страната, гражданското образование покрива допълнителни компетенции като социална отговорност например, както и умения за осигуряване на ефективни междуличностни отношения и успешно личностно развитие.

В Закона за предучилищното и училищното образование, в сила от 18 юли 2017 г., са очертани основните цели на гражданското образование, като прави впечатление, че изрично се споменава и неговото европейско измерение. Водещи в целеполагането са: придобиване на компетентности, необходими за успешна личностна и професионална реализация и активен граждански живот (чл. 5, т.3); придобиване на компетентности за разбиране и прилагане на принципите на демокрацията и правовата държава, на човешките права и свободи (чл.5, т.7) и не на последно място – придобиване на компетентности за разбиране и прилагане на принципите, правилата, отговорностите и правата, които произтичат от членството на България в Европейския съюз (чл. 5, т.12)¹.

¹ Закон за предучилищното и училищното образование, в сила от 18.07.2017 г.

В проекта за учебна програма по гражданско образование на Министерството на образованието и науката се подчертава, че заложените цели се основават на редица международноправни актове, по които България е страна, в това число: Всеобщата декларация за правата на човека, Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи, Европейската референтна рамка за ключови компетентности, Конвенцията за правата на детето и др. Отбелязва се също, че гражданското образование подпомага развитието и утвърждаването на ученика като гражданин на Република и България и Европейския съюз и като личност, която е свободна и способна да взема отговорни решения за себе си и околните; познава и отстоява своите права, свободи и задължения; има осъзнати отношения с държавата и обществото.²

Трябва да отбележим, че в сложно изградената система на вземане на решения на много нива, характерна за Европейския съюз, образованието попада в изключителните компетенции на държавите членки. Разбира се, Съюзът разполага с компетентност да предприема действия за подкрепа, координиране или допълване на действията на държавите членки, но на България принадлежи отговорността за това по какъв начин ще бъде организирана образователната ни система и какво ще съдържат образователните програми. Важна роля ЕС играе по линия на т.нар. европейско измерение в образованието.

Въвеждането на европейско измерение на преподаването следва да има за цел да помага на учащите да почувстват европейската идентичност в цялото нейно многообразие и да укрепва положителното и приобщаващо чувство на европейска принадлежност, допълващо техните местни, регионални и национални идентичности и традиции. Това е важно и за насърчаването на по-доброто разбиране на Съюза, както и разбирането на неговите държави членки.

Ако до средата на 90-те години действията на ЕС са се свеждали преди всичко до инструменти за насърчаване на професионалното образование и качеството на висшето образование, то движещ принцип в образователните политики на ЕС през последните двадесет години е стратегическата интеграция на държавите членки в общо европейско образователно пространство за обмен на идеи, опит и добри практики за „изграждане на качествено общо образование“ (чл. 149 от Договора за ЕС), което да дава нужната подготовка за активно европейско гражданство в демократична и мултикултурна Европа.

В чл. 165 от Договора за функционирането на Европейския съюз от 2009 г. се затвърждава, че „действията на Съюза целят развиването на европейското измерение в образованието“³.

² МОН. Учебна програма по гражданско образование за XI клас.

³ Договор за функционирането на ЕС, в сила от 1 декември 2009 г.

На 22 май 2018 г. Съветът на ЕС приема препоръка, в която се подчертава, че въвеждането на европейско измерение на преподаването следва да има за цел да помага на учащите да почувстват европейската идентичност в цялото нейно многообразие и да укрепва положителното и приобщаващо чувство на европейска принадлежност, допълващо техните местни, регионални и национални идентичности и традиции. Това е важно и за насърчаването на по-доброто осмисляне на Съюза, както и разбирането на неговите държави членки.⁴ Отново се препотвърждават т.нар. „осем ключови компетентности“, утвърдени на ниво ЕС през 2006 г., с Препоръка на Европейския парламент и Съвета на ЕС, сред които попадат и социалните и гражданските компетенции. По-назад във времето, в доклад на ЮНЕСКО от 1996 г., се очертават четирите основни цели на образованието: „да се научим да знаем, да се научим да правим, да се научим да живеем заедно, да се научим да бъдем.“⁵

В продължение на десетилетия Европейският съюз и неговите институции са изключително активни и ангажирани по линия на опитите да насърчават държавите членки да развиват образователните си системи. Едва ли може да има съмнение, че липсата на активна гражданска позиция в обществото може да изложи на риск демокрацията.⁶ България определено има върху какво да стъпи като нормативна рамка, акумулиран опит и добри практики по отношение на въвеждането на гражданско образование и застъпването на неговото европейско измерение. Важно е да се даде добро начално ускорение още през първата година от въвеждането му, за да бъде прието и осъзнато от обществото като необходимост, която ще покаже своите резултати след няколко години.

Важен принос за активността на Европейския съюз в насърчаването на европейското измерение на гражданското образование е например включването (от 2011 г.) в програма „Учене през целия живот“, както и в програма „Еразъм плус“ на специална инициатива „Европа в училище“. По тази линия се финансират проекти, насочени към насърчаване на преподаването на европейски теми в училищата.

Осигуряването на ефективен равен достъп до висококачествено приобщаващо образование за всички учащи, включително за произхождащите от семейства на мигранти, за тези в неравностойно социално-икономическо положение, със специални потребности и с увреждания – в съответствие с Конвенцията за правата на хората с увреждания – е крайно необходимо за постигането на по-сплотени общества.

⁴ Препоръка на Съвета на ЕС ОТ 22 май 2018 г. относно утвърждаването на общите ценности, приобщаващото образование и европейското измерение на преподаването.

⁵ Доклад на Международната комисия за образование на XXI век пред ЮНЕСКО.

⁶ Шикова, И. (2016), Европа в училище, да се научим да живеем заедно, сп. Педагогика, стр. 907.

В тези свои усилия държавите членки могат да се възползват от съществуващите инструменти на Съюза, по-конкретно „Еразъм+“, Европейските структурни и инвестиционни фондове, „Творческа Европа“, „Европа за гражданите“, програмата „Права, равенство и гражданство“, Европейския корпус за солидарност и „Хоризонт 2020“, както и от насоките и експертния опит на Европейската агенция за адаптирано и приобщаващо образование.⁷

Гражданите на ЕС за гражданското образование

Дори и най-съвършената правна рамка обаче не би била работеща, ако не бъде възприета и следвана от гражданите – не защото е правно обвързваща, а защото мнозинството я възприема като важна и полезна за бъдещето му.

Проучванията на Евробарометър показват твърде ниско равнище на познания за Съюза. Според проучване на общественото мнение от 2014 г. 44% от хората са на мнение, че познанията им за начина, по който Съюзът функционира, са ограничени, а проучване от 2011 г. показва, че относително мнозинство от анкетираните считат, че не са добре информирани за Европейския съюз. Същото проучване разкрива и че една трета от хората не знаят колко точно държави членки има в Съюза. Проучването на „Евробарометър“ от 2017 г. сочи, че 89% от младите европейци са съгласни, че националните правителства трябва да укрепят училищното образование по отношение на правата и отговорностите им като граждани на Съюза. И накрая, последното проучване на „Евробарометър“ показва, че 35% от респондентите считат съпоставимите образователни стандарти за най-полезни за бъдещето на Европа.⁸

Къде е България в тази щедра палитра от мнения? За нашата страна процентът на анкетираните, които вярват, че техният глас се чува в ЕС, е 44%, което е значително увеличение със 7 процентни пункта в сравнение с 2017 г. 54% от българите са убедени, че членството в ЕС е нещо добро, и 57% са на мнение, че страната е извлякла ползи от членството си в Съюза.⁹ Това е осезаемо нарастване в доверието към ЕС, като една от причините е успешното провеждане на Българското председателство на Съвета на ЕС през първата половина на 2018 г.

За българите приоритетните теми в следващите европейски избори са икономиката и растежът (57%), борбата с тероризма (49%) и социалната защита на гражданите (47%). След тях идват борбата с

⁷ Препоръка на Съвета на ЕС от 22 май 2018 г. относно утвърждаването на общите ценности, приобщаващото образование и европейското измерение на преподаването, т. 16.

⁸ Препоръка на Съвета на ЕС от 22 май 2018 г. относно утвърждаването на общите ценности, приобщаващото образование и европейското измерение на преподаването, т. 14.

⁹ Стандартен Евробарометър, 89.2, май 2018 г.

младежката безработица (44%), защитата на потребителите и безопасността на храните (37%) и миграцията (35%). Образованието само по себе си не е открито като приоритет, но то неминуемо е съставна част от успеха на останалите теми.

Проучванията на обществените нагласи недвусмислено сочат, че медийното образование като част от гражданското образование играе ключова роля и ще даде възможност на младите хора да развият знания, ценности и широк диапазон от умения – умения за критическо мислене, общуване и управление на информацията, да станат разумни потребители и творци. Ето защо медийното образование е важна стратегия за възпитаване на критично мислещи, ангажирани и информирани граждани. Да бъдеш медийно грамотен е от първостепенно значение за изграждането на активно гражданско съзнание в днешното общество. Нещо повече, специален акцент трябва да се постави върху необходимостта от изграждане на устойчива стратегия за борба с фалшивите новини.

Категорично вярна е констатацията на Стивън Хокинг, че „най-големият враг на знанието не е незнанието, а илюзията за знание“. В настоящата епоха, белязана от влиянието на социалните мрежи, една лъжа, умело и манипулативно поднесена под формата на новина, може за минути да достигне до милиони хора и да окаже влияние върху тяхната психика, светоглед, действия. Особено уязвими са точно младите хора, защото социалните мрежи са неразделна част от тяхното ежедневиe и основен, а понякога и единствен източник на информация.

Отговорността и уважението към другия и инакомислещия също се възпитава и това е дълъг процес, водещ началото си от личния пример. Разбира се, тук водеща е ролята на семейството, но училището е не по-малко важен фактор. Според едно популярно схващане, ако искаме да надникнем в бъдещето, което ни очаква след 20-30 години, достатъчно е да погледнем в класните си стаи днес. Много признаци в съвременното българско училище и днес ни крещат, че бъдещето може да се окаже различно от това, което всички бихме желали за нашите деца.

Предизвикателства пред европейското измерение на гражданското образование

Основополагащо остава предизвикателството на знанието. Тринадесет години след присъединяването на България към Европейския съюз все още продължават да битуват множество дълбоко погрешни възприятия за същността и правомощията на европейските институции и тяхното взаимодействие. Важно е да се говори по достъпен начин за мисията и смисъла на ЕС, за политиките и мястото на страната в процеса на вземане на решения, като се опитаме да променим традиционния наратив, до който обичайно свеждаме ЕС – усвояването на средствата от европейските фондове, политическото противопоставяне по линията Изток – Запад или текущия скандал на геня.

Това е дълъг образователен процес, който, за да е успешен, трябва да започне именно в училище, в максимално достъпна форма. Нуждата от сериозно инвестиране в политическото грамотиране на младите хора е основополагаща.

Първите седем години след въвеждането на гражданското образование у нас са изключително важни, защото тогава у най-малките ученици ще се заложат основите на една от най-важните съставни части на т.нар. европейско измерение, а именно – изграждането на чувство за европейска принадлежност и солидарност, която е отбъд елементарното боравене с цифри и факти. Чуждият опит показва, че в основното образование акцентът е предимно върху обучението на децата как да взаимодействат ефективно и конструктивно с другите хора, което включва компетенции, свързани с личното развитие на учениците и междуличностните отношения.¹⁰ По разбираеми причини, критичното мислене е по-слабо застъпено. То предполага способност за абстракция и аналитично мислене, които са по-развити при по-големите ученици. Учителите започват по-рано да обучават по-младите как да се отнасят към другите хора и как да действат по социално приемлив или отговорен начин. Предполага се, че по този начин тези ценности ще залегнат дълбоко в съзнанието на децата.

Много образователни системи в ЕС открояват развитието на личната отговорност като една от ключовите цели на гражданското образование. Личната отговорност предполага отразяване на собствените нагласи, налагане на самоконтрол и развиване на чувство за собственост върху собствените действия – което го прави и социално полезно умение. Вторият най-разпространен компонент в тази област на компетентност на основното ниво е комуникацията и слушането, което означава да се изяснят гледните точки и да се подкрепят с помощта на аргументи, както и изслушване с уважение на другите възгледи. Органите за образование искат учениците да завършат училище, като имат по-голямо чувство за отговорност не само към себе си или към хората в непосредствената им среда (например семейство и връстници), но и към обществото като цяло. В същото време близо половината от държавите членки все още нямат политика за включване на гражданското образование в първоначалното обучение на преподавателите. Поради тази причина преподавателите следва чрез конкретни мерки да бъдат подпомагани и подготвяни да създадат една отворена учебна култура и среда и да работят с разнообразни групи учащи, за да преподават граждански компетентности, да предават споделеното наследство на Европа, да утвърждават общите ценности и да бъдат пример за подражание за учениците.¹¹

¹⁰ Европейска комисия. Евридика (2017), Гражданско образование в училищата в Европа - кратък преглед, стр.8.

¹¹ Препоръка на Съвета на ЕС от 22 май 2018 г. относно утвърждаването на общите ценности, приобщаващото образование и европейското измерение на преподаването, т. 10.

Новите реалности предполагат и възприемането на нови, адекватни на времето алтернативни методи за преподаване в училище. Трябва да се положат систематични усилия за т.нар. активно учене, комуникиране и работа в екип с учениците. Освен това обучението трябва да поставя ученика в центъра на образователния процес и да го превърща от пасивен слушател в активен участник.

Чудесен пример за това дава Софийският университет „Св. Климент Охридски“. В рамките на подпрограма „Жан Моне – инициатива „Европа в училище“ в периода 2012-2016 г. дава принос за обучението на учители по европейските въпроси, както и за установяване на полезно сътрудничество в тази област между университетски преподаватели и учители. Водещата идея на проекта е, че активното гражданство е пряко свързано с активното учене, както и че познанията за ЕС са неотменима част от подготовката на активни граждани, притежаващи чувство за отговорност и уважение към споделените ценности.¹²

Друг гъвкав пример е т.нар. Програма за училища – посланици на Европейския парламент. Нейна основна цел е да увеличи познанията на учениците за Европейския съюз, европейското гражданство, начина на функциониране на ЕП като институция, структурирана посредством прякото волеизявление на гражданите. Дългосрочна цел на програмата е установяване на диалог и партньорства между училищата и Бюрото на ЕП и създаване на мрежа за акумулиране на познание за ЕС и насърчаване на младите хора към по-засилено участие в процеса на вземане на решения. Програмата разширява постепенно обхвата си и през учебната 2018/2019 г. в нея се включиха 40 училища от цяла България. За сравнение, през учебната 2019/2020 година Програмата за училища – посланици на Европейския парламент, вече включва 100 български училища. Благодарение на нея много имаха възможността да се докоснат до Европейския парламент в Страсбург и да се превърнат в евродепутати за ден, а десетки български преподаватели получиха нови знания за ЕС и създават международни контакти след участието си в международни учителски семинари.¹³

Заклучение

Първите седем години от въвеждането на гражданското образование в България сме изправени и пред предизвикателството за дигитализиране и разширяване на онлайн обучението. Развитието на технологиите се превръща в неразделна част от еволюцията на образованието. До голяма степен справянето с тези предизвикателства ще зависи от наличието на гъвкави, ефективни и балансирани системи за развитие на умения, за активизиране на тези умения при прехода от

¹² Шикова, И. (2016), Европа в училище, да се научим да живеем заедно, сп. Педагогика, стр. 916-917.

¹³ <https://www.europarl.europa.eu/bulgaria/bg/>

образованието към пазара на труда и за гарантиране на адекватността им в работна среда.

Ролята на образованието още от най-ранна възраст е ключова – не само по отношение на формирането на умения за професионална реализация, но и за личностна реализация и за използване на технологиите в разнообразни житейски ситуации. Незадоволителното качество на образованието носи висок риск от самовъзпроизвеждаща се бедност. Личността, с цялата палитра от възприятия и ценности, креативност, критично мислене и способност за измисляне на решения, е конкурентното предимство на човека в ерата на изкуствения интелект. Образованият човек на XXI век трябва да притежава много широк набор от умения – за задаване на въпроси, за прилагане на абстрактно знание към решаването на комплексни проблеми, гъвкавост и адаптивност, креативност, способност за ефективно сътрудничество, за себеизразяване и за убеждаване, инициативност и предприемчивост, способност за ефективна комуникация, за откриване, анализиране и осмисляне на информация. И не на последно място – въображение, търсене, любопитство. Заедно и единни в многообразието, гържавите – членки на ЕС, могат да постигнат много.

Според Робърт Фрос „има два вида учители – такива, които те заливат с толкова много информация, че оставаш скован, и такива, които само с един малък подтик ти вдъхват сила, с която можеш да скочиш чак до небето“. Именно в ръцете на вторите са първите седем и всички следващи седем години от обучението ни да бъдем отговорни граждани и хора, личности, даващи и търсещи познание.

Използвани източници:

1. Консолидирани текстове на Договора за Европейския съюз и на Договора за функционирането на Европейския съюз, 2009.
2. Закон за предучилищното и училищното образование, в сила от 18.07.2017 г.
3. Министерство на образованието и науката, 2019. Учебна програма по гражданско образование за XI клас.
4. Препоръка на Съвета на ЕС от 22 май 2018 г. относно утвърждаването на общите ценности, приобщаващото образование и европейското измерение на преподаването.
5. Доклад на Международната комисия за образование на XXI век пред ЮНЕСКО. 1996 г.
6. Стандартен Евробарометър, 89.2, май 2018 г.
7. Европейска комисия. Евридика (2017), Гражданско образование в училищата в Европа – кратък преглед.
8. Шикова, И. (2016), Европа в училище, да се научим да живеем заедно, сп. Педагогика, стр. 907-918.